

Merész vállalkozás

Bessenyei István: A makroökonómia és a makrogazdasági politika újabb elméletei
PTE KTK, Pécs, 2007

Merész, de üdvözlendő vállalkozás magyar nyelvű, deklaráltan a BA képzés hallgatóinak szánt makroökonómia tankönyvet kiadni.

Merész, mert a makroökonómiai alapoktatásban felhasználható tankönyvek piacát ma két olyan könyv (Mankiw, N. G.: *Makroökonómia*. Osiris kiadó, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2004 és Meyer, D.–Solt K.: *Makroökonómia*. Aula kiadó, Budapest, 2002) uralja, amelyek mind szemléletben, mind oktatási technikában elég távol állnak egymástól ahhoz, hogy az oktatói réteg szélesebb spektrumú kívánalmainak megfelelően az elméleti képzés biztos bázisát szolgáltatásuk. Ahhoz tehát, hogy egy frissen kiadott tankönyv az alapoktatás részévé váljon, nem elég, hogy magáról a címben is kifejezve azt állítsa: segítségével betekintést nyerhetünk a makroökonómia és a makrogazdasági politika újabb elméleteibe, az is szükséges, hogy magát a jelenleg kétpólusú piacon helyesen pozícionálva olyan oktatókat győzzön meg önön hasznosságáról, s használhatóságáról, akik már kialakult, s meglehetősen nehezen változtatható preferenciával rendelkeznek a makroökonómia oktatásával kapcsolatosan.

Merész, mert a felsőoktatásban jelenleg zajló folyamatok eredményeként Bessenyei István tanulmánya valójában nem az előbb említett kétpólusú piacon versenyez, hanem *a makroökonómia tankönyvek világpiacán*, s hívei/bíráói sem egy viszonylag szűk oktatói körből kerülnek ki, hanem egy potenciálisan több ezer tagot számláló csoportból. Ők azok a hallgatók, akik a bachelor képzést tanulmányaik alsó lépcsőfokának tekintve

egy magasabb szintű képzésben való részvételt fontolgatják, s tudják, hogy ehhez egy nemzetközi megmérettetésen keresztül vezet az út. Egy budapesti egyetem hallgatójának az egyetem által nyújtott oktatási szolgáltatás tankönyveken keresztüli összehasonlítása egy pécsi, vagy barcelonai egyetem által biztosított tudással nem csak lehetőség, hanem jól felfogott *önérdek*, hiszen később ezen egyetemek diákjaival versengve kell magának helyet kiharcolnia a célként megjelölt magasabb szintű képzési programba.

Merész, mert minden tankönyv kompromisszumok eredményeként születik, s bevezető szintű tankönyvek írása során e kompromisszumok száma és súlya megtöbbszöröződik. Egy egészen apró makroökonómiai eredmény a tágabb témakör több éves, a szűkebb terület több hónapos tanulmányozását, s elméleti-matematikai-programozási-ökonometriai kompetenciák egyidejű használatát igényli, így annak a kérdésnek a rövid (párszáz oldalas), s a témában még nem jártas, de azzal megismerkedni kívánó hallgató számára is feldolgozható megválaszolása, hogy „mi a makroökonómia?” szükségszerűen korlátokat igényel. Megszabadulunk dolgoktól, hogy rávilágítsunk dolgokra. A kompromisszumok – legyen szó akár elméleti (a keresési modell fontos részét képezi a makroökonómia főcsapásvonalának, de nem a legfontosabb, így alapszinten eltekinthetünk tőle), akár technikai (statikus rendszert vizsgálunk, mert sztochasztikus differenciaegyenlet-rendszerek megoldásának kényszere bevezető szinten kerülendő) oldalról – mindig szubjektí-

vek, egyéni szempontrendszert tükröznek, így magukban hordozzák a támadás lehetőségét.

Merész, főként a címben szereplő „új elméletei” jelzős szerkezet használatával, mert a számítástechnika fejlődésének, és az információ-áramlás felgyorsulásának köszönhetően a makroökonómia elmélete az utóbbi évtizedekben hihetetlen fejlődésen ment – s megy most is – keresztül, s meglepő gyorsasággal kristályosodnak ki azok az elméleti irányok és technikai megoldások, amelyek segítségével az empirikus adatokat egyre jobban reprodukálni képes mesterséges gazdaság (a makroökonómiai modell) felépíthető, s különböző sokkok, valamint gazdaságpolitikai akciók hatásmechanizmusa, illetve eredménye egyre pontosabban megítélhető.

Ugyanakkor üdvözlendő, mert (i) a verseny erősödése mindig magában hordozza a minőség javulásának lehetőségét, illetve (ii) a makroökonómia alapszintű oktatásában fontos kérdésekről, mint például „mi szól az egyes oktatási szemléletek mellett, illetve ellen?”, „mi az a minimum, amit mindenkinek – még a jogászoknak és a mérnököknek is – tudni kell?”, vagy „hogyan tálaljuk azokat a monetáris politikai kérdéseket, amelyek kulcsfontosságúak ugyan, de nincs rájuk egyszerű, s matematikailag is könnyen levezethető válasz?” *érdemes vitát folytatni*, s e vitának kiváló alapot biztosít egy tankönyv formában frissen nyilvánosságra hozott álláspont.

Bessenyei István tankönyvének megjelenése tehát önmagában pozitív tényként értékelendő, arról viszont, hogy szerkezete, tartalma, illetve technikai megoldásai elég hangsúlyosak és pontosak-e ahhoz, hogy az alapszintű oktatásban kiváltsák a jelenlegi tankönyveket, már érdemes néhány szót ejteni. Ez utóbbi pontokkal kapcsolatos gondolataimat négy kérdés köré csoportosítom.

1. Milyen *szemléletbeli skálát* rajzolnak ki a makroökonómia alapszintű oktatásában jelenleg használatban lévő tankönyvek, s Bessenyei István könyve e skálán hol helyezkedik el?
2. Milyen *struktúrában* tárgyalja a szerző a makroökonómia főbb kérdéseit?
3. Milyen *technikai színvonalat* képvisel a könyv, s az alkalmazott matematikai módszerek mennyiben segítik elő a mögöttes gondolatok megértését?
4. Azok az elméletek, amelyeket a szerző az „új” jelzővel illet, *mennyire tekinthetők újnak*, valamint mennyire pontos az ismertetésük?

1. SZEMLÉLET

A bevezető jellegű tantárgyak általában arra képesek, hogy a hallgatót a tárgy kutatói által használt fogalomrendszer birtokosává tegyék, s egy viszonylag egyszerű struktúra segítségével elmagyarázzák, mely fontos kérdéseket lehetséges, s szokás vizsgálni a megadott kereteken belül. A „szemlélet” a fogalomrendszert nem érinti, a struktúrát, illetve annak megjelenítési módját viszont igen.

Mint korábban említettem, a makroökonómia tankönyvek piacát a Mankiw- és a Meyer-Solt-könyv uralja, amelyek alapján *az alapoktatásban meglevő szemléletbeli különbség* jól érzékelhető. A Mankiw-könyv szerint a makroökonómia konzisztens, logikai hibáktól mentes eszközt biztosít a feltett kérdés megválaszolásához, azaz a cél, hogy legyen válaszunk a kérdésre, s a modell csak egy eszköz, míg a Meyer-Solt-könyv magát a modellt tekinti célnak, s azt, hogy a hallgató megértse, vajon az elmélet fejlődése során hogyan alakult a modell egyenleteinek alakja, az a tény, hogy az így felépített modell segítségével releváns gazdasági kérdéseket lehet megválaszolni, már jóval kisebb hangsúlyt kap.

Tekintsük egy példát! A Mankiw-féle szemlélet adott modellszerkezetet alapul véve keresi a választ a monetáris transzmissziós mechanizmus jellegét firtató kérdésre. A hallgató viszonylag kevés információval fog rendelkezni arról, hogy a modell egyik alkotóeleme, a pénzkeresleti függvény, milyen elmélettörténeti viták, megfontolások és kompromisszumok eredményeként ölti az elemzés során használt kiadásoktól és nominális kamatlábtól függő alakját, de elsajátít egy eszközt (modellt), amelynek segítségével saját elemzéseket végezhet, s rájöhet, hogy a monetáris expanzió a kiadások növekedésével, s a nominális kamatláb csökkenésével jár. (A tankönyv szerzőjének a feladata, hogy a szakirodalomra vonatkozó ismeretei alapján eldöntse, mely függvényforma mellett produkálja a modellt az empirikus adatokhoz legjobban közelítő eredményeket.) A Meyer-Solt-féle szemléletben viszont pont a pénzkeresleti függvény alakjának elmélettörténeti fejlődésére, s arra a tényre helyeződik a hangsúly, hogy a pénzkeresleti függvény eltérő megfogalmazásai miatt változó modellszerkezeteket alapul véve más és más eredménnyel jár a növekvő pénzkínálat. Ugyanakkor a hallgató semmiféle támpontot nem kap arra vonatkozóan, hogy mit tekintsen helyesnek, illetve helytelennek.

A fenti példából világosan látszik a trade-off: a Mankiw-féle vonulat a *használhatóságot* helyezi előtérbe, s az elméleti levezetések (figyelem! nem az elméleti megalapozottság) területén köt jelentős kompromisszumokat, míg a Meyer-Solt szerzőpáros által alkotott mű éppen a *levezetéseket, s azok pontosságát* tartja fontosnak, így kompromisszuma a használhatóságot érintik.

Bessenyei István „A makroökonómia és makrogazdasági politika újabb elméletei” című művében szándékosan választ-

ja a Meyer-Solt-féle kompromisszumot, s egyetlen modell helyett modellek egy időfonalra felfűzött sorozatát tárja elénk, bemutatva a köztük lévő hasonlóságokat és különbségeket.

2. STRUKTÚRA

A könyv felépítése a választott szemléletet követi. Egy általános, a fogalmakat, s a modellezési alapismereteket összefoglaló fejezetet a standard keynesi elmélet ismertetése követ, majd némi átvezető – neoklasszikus szintézis, dezaggregált modellek általános jellemvonásai, monetarizmus – után sor kerül az új elméletek, nevezetesen a *reál üzleti ciklusok* (RBC), illetve az *új-keynesi elmélet* tárgyalására. Terjedelmi korlátok miatt a könyv részletes ismertetésére itt természetesen nem kerülhet sor – de a könyv mindenki számára hozzáférhető –, így a „struktúra” címszó alatt a monetarizmusig bezárólag próbálom röviden felsorolni a könyv erényeit, míg a reál üzleti ciklusok modelljével és az új-keynesi elvek ismertetésével kapcsolatos véleményemet külön alponthoz foglalom össze.

Az alapszintű makroökonómia oktatás egyik legnagyobb kihívása a hallgató megismertetése az absztrakt gondolkodásmóddal. Igen nehéz elmagyarázni, hogy az általunk alkotott mesterséges gazdaság a valóság egyszerűsítésekkel és feltételekkel lecsupaszított változata, s miközben tudjuk, hogy az egyszerűsítések és a feltételek szükségszerűen költséggel járnak, biztosak vagyunk benne, hogy ezen költségeken messze túlmutat az az előny, hogy kérdéseinkre a megadott struktúrában már kvalitatív, vagy kvantitatív választ nyerhetünk. Bessenyei István könyvének első fejezetében elismerésre méltóan oldja meg ezt a feladatot. A modellépítés hagyományos

szereplők (és ezek a szereplők milyen magatartást követnek), piacok (és ezeken a piacokon hogyan alakul az egyensúly) felosztásával, egy igen egyszerű statikus struktúra segítségével bemutatja, *hogyan is működik egy makroökonomiai modell*, milyen folyamatokon keresztül kapcsolódnak az ágensek egymáshoz, s mi lesz az egyes tranzakciók eredménye. A hallgató nem csak a modellépítésről, illetve a modell működéséről kap némi képet, hanem megismerkedhet azokkal a fogalmakkal is (fogyasztás, beruházás, reálbér...), amelyek adott periódusbeli szintjére, s időbeli alakulásának kiszámítására és jellemzésére a makroökonomia fókuszál.

A fejezet azonban további előnyös tulajdonságokat is rejt magában. A modellépítés szerkezetén és fogalmain túl megismertet ugyanis azokkal a technikai elemekkel, amelyek a modellépítés során igen hasznosnak fognak bizonyulni. Az olvasó számára már az első fejezetben tisztázódnak az *egyensúllyal*, a *disequilibriummal*, és a *stabilitással* kapcsolatos fogalmak, illetve megismerkedhet a *statikus* és *dinamikus szemlélet* közti különbségekkel.

További jelentősége még e fejezetnek, hogy röviden összefoglalja azt a fejlődési utat, amelyet a könyv későbbi fejezetei részletesebben is tárgyalni kívánnak, illetve bemutatja azokat az ágenseket, amelyek viselkedésének, döntéseinek eredményeként az általunk nyomon követett aggregátum adott időszak szintje kialakul.

A 2. fejezettől a 6. fejezetig azon modellek ismertetésére kerül sor, amelyek különböző címkével felruházva (hosszú távú versus rövid távú elemzés, a modell rugalmas versus ragadós árak mellett...) a standard makroökonomiai tankönyvek bázisát képezik. Ezek részletes bemutatásától emiatt most eltekintek, de két dol-

got mindenképpen érdemes e fejezetekkel kapcsolatosan kiemelni:

- A fejezetekben megjelenő levezetések igen pontosak és részletesek, segítségével *könnyen érthetővé válik* a modell működési mechanizmusa, s jól követhető az eredmények rendszere. A vizsgált folyamatok megjelenítését kitűnő ábrák (sőt ábrarendszerek) támogatják, amelyek éppen az alapszintű oktatásban résztvevő, az absztrakt gondolkodást még csak tanuló hallgatók számára képviselnek majd felbecsülhetetlen értéket.

- A választott szemlélet miatt Bessenyei István nem csak modelleket, hanem *egy időbeli fejlődési folyamatot* kíván vizsgálni, így leírása nem csak az egyes modellek szimpla ismertetésre terjed ki, hanem jelentős hangsúlyt kap az ideák és következmények összehasonlítása is. Miben különbözik a neoklasszikus modell feltételrendszere a keynesi elmélettől? Hogyan érinti ez a következtetéseket? Mennyiben más a fiskális és a monetáris politika hatásmechanizmusa e két rendszerben?

Miután a makroökonomia újabb elméletei (RBC és új-keynesi elmélet) nem parciális, hanem általános egyensúlyi környezetet írnak le, bevezető jelleggel szükségeszerű foglalkozni ezen általános egyensúlyi modellek alapmechanizmusaival, így érthető hogy miért éppen a 7. fejezet walrasi modellje vezeti fel a könyv második részét, amelyet a neoklasszikus szintézis és a monetarizmus részletes ismertetése követ. Mindkettő elég jelentős mértékben járult hozzá az új elméletek kialakulásához. A szintézis haszonmaximalizáló fogyasztója már nem csak a jövedelem, hanem a kamat és a vagyon hatására is módosítja optimális választását, míg a monetarizmus nem triviális eltávolodást mutat a keynesi rendszertől a pénz transzmissziós mechanizmusa, így

monetáris politika hatásossága tekintetében.

3. TECHNIKA

Egy alapoktatásban használatos tankönyvnél mindenképpen fontos kérdés, hogy matematikailag milyen technikával kívánja megoldani a vázolt problémákat. Az alkalmazott technika nem lehet sem túlságosan bonyolult, sem túlságosan egyszerű. Egy olyan hallgató számára, akit éppen arról akarunk meggyőzni, hogy a makroökonómia érdekes és hasznos, a túlságosan bonyolult technika nemcsak elrettentő, de azt a veszélyt is magában hordozza, hogy a figyelmet a levezetésekre, s a matematikai trükkökre irányítva a következtetések már elvesztik jelentőségüket. Másrészt viszont a makroökonómia empirikus tudomány, kvantitatív kérdésre keres kvantitatív választ, így felesleges bárkit is azzal áztatni, hogy a témakör tanulmányozása nem igényel semmiféle matematikai felkészültséget.

Bessenyei István ezt a problémát elismerésre méltóan kezeli. Levezetései pontosak, logikusak, s a szerző e levezetések során mindig a megfelelő technikát használja. Statikus modellek egyensúlyi állapotának kiszámítása során a hallgatóknak optimalizálási feladatokat és többismeretlenes egyenletrendszereket kell megoldaniuk. Komparatív statikai elemzések esetén a teljes differenciálás vezet el a változás erősségét meghatározó multiplikátorok gyakorlatilag teljes szóba jöhető spektrumának kiszámításához. Azoknál az elméleteknél, ahol a dinamika már jelentős szerephez jut (reál üzleti ciklusok elmélete, új-keynesi elmélet) szükségszerűen megjelenik a rekurzív visszahelyettesítés és a differencia-egyenlet megoldása is. A magyarázatok – bármily bonyolult is legyen a módszer –

mindvégig pontosak, s a lépések jól követhetőek, így a levezetések és a modellből származó következtetések megértése semmiféle problémát nem okozhat.

4. ÚJ ELMÉLETEK ISMERTETÉSE

Attól a könyvtől, amely címében is deklarálja, hogy kiemelkedő szerepet szán az új elméletek ismertetésének – sőt, valójában ezzel különbözteti meg magát más, korábban megjelent tanulmányoktól – az olvasó azt várja, hogy konzisztens, s főként pontos ismereteket ad át ezen elméletek jellemzőiről. Véleményem szerint ezek a várákosok jórészt *kielégítetlenek maradnak*. Ez főképp azért sajnálatos, mert (i) egészen eddig a szakaszig a könyv az elméletek igen korrekt, pontos, egyszerűen kiemelkedő ismertetését nyújtja; (ii) mind a reál üzleti ciklusok elméletéről, mind az új-keynesi elméletről elmondható, hogy immár megfelelően letisztult fogalom-, struktúra- és eredményrendszerrel rendelkeznek ahhoz, hogy lényegi elemeikről rövid, de pontos összefoglalást lehessen adni; valamint (iii) főként az új-keynesi elmélet nemcsak az akadémiai gondolkodás számára jelölt ki új irányvonalat, hanem jelentősen megváltoztatta a gazdaságpolitika gyakorlati aspektusát is.

4.1 REÁL ÜZLETI CIKLUSOK ELMÉLETE

A reál üzleti ciklusok elmélete a keynesi elmülethez képest három igen lényeges változást eredményezett

1. A keynesi statikus rendszert felváltotta a dinamikus szemlélet, azaz az RBC gazdasági ágensei intertemporális és intratemporális helyettesítések segítségével határozzák meg döntési változóik időbeli pályáját, s nem csak egyet-

len periódus eseményeire koncentrálnak.

2. Míg a keynesi modell gazdasági szereplői szabálykövetők voltak – azaz a modell azon feltétel mellett épült fel, hogy az ágensek magatartási egyenletei fix paraméterekkel jellemezhető függvényformában adhatóak meg –, addig az RBC-ben megjelenő ágensek már célkövetők (azaz életpályájuk hasznosságát, illetve profitját maximalizálva jutnak el a fogyasztás, kibocsátás, munkakínálat, munkakereslet stb. optimális értékéhez), ami azt jelenti, hogy magatartási egyenleteinkben a fix tényezők csupán az úgynevezett *mély paraméterek* (az ízlésvilágot, illetve a technológiát jellemző konstansok), így az ágens nem csak az adott időszaki, vagy elmúlt eseményekhez alkalmazkodik, hanem képes reagálni a jövőbeli eseményekre vonatkozó információkra is (azaz várakozásokat képez).
3. Ahhoz, hogy az egyes gazdaságpolitikai beavatkozások értékelhetők legyenek, szükség van egy *értékelőfüggvényre*, amely leginkább egy társadalmi jóléti függvény formájában ölt alakot. Míg a keynesi rendszerben, ha egyáltalán létezik ilyen értékelőfüggvény, annak alakja ad hoc jelleget ölt, addig az RBC-ben létezik a társadalmi jólétnek egy természetes „mérőszáma”, nevezetesen a reprezentatív fogyasztó hasznossága, amely a gazdaságpolitikai akciók értékelésénél és normatív – az optimális beavatkozásra vonatkozó – kérdéseknél sikeresen alkalmazható.

Bessenyei István a 10. fejezetben kiváló érzékkel vezeti fel a témát. Összegyűjti azokat a problémákat, amelyek a modellezési szemlélet megváltozásához vezetnek, illetve előrevetíti azokat az elemeket, amelyek technikailag az RBC alapját

képezik (például a racionális várakozások elve, amelyről igen pontos összefoglalást ad a 10.1. fejezet). De térjünk vissza a változást sürgető alapproblémához: a Lucas-kritikához. Az nyilvánvaló, hogy *igazi értéke egy makromodellnek a gazdasági döntéshozó számára van*. Ő az, aki érdekelt abban, hogy a különböző beavatkozási lehetőségekhez kapcsolódó költségek és hasznok minél pontosabban előrejelezhetőek legyenek, így számára a modell az optimális lépés kiválasztását segíti. A Lucas-kritika azt fogalmazza meg, hogy a fix paraméterekkel rendelkező magatartási egyenleteket tartalmazó (s hagyományos ökonometriai eljárásokkal becsült) modell az ilyen típusú vizsgálatoknál inkább félrevezető, mint segít. Nem igaz ugyanis, hogy a gazdasági szereplők egyszerű szabályokat követnek, álláspontja szerint információkat gyűjtenek és dolgoznak fel, s reakciókat alakítanak ki, amely szemlélet alapvetően módosítja a gazdaságpolitikai beavatkozás következményét, így a hozzá kapcsolódó költség-haszon elemzést is.

A fenti elvre vonatkozó példát tartalmaznak a 10.2. fejezet alpontjai. A levezetés pontos és érthető, a Lucas-féle kínálati függvény, illetve egy szimpla (a menynyiségi elméleten alapuló) aggregált keresleti függvénnyel olyan modellt alakít ki a szerző, amely az olvasó számára is kellően érzékelteti a probléma mibenlétét, s segít abban, hogy a következtetések pontosan érthetőek és követhetőek legyenek. A modell eredményeként adódó, árszínvonalra, illetve kibocsátásra vonatkozó összefüggés (a 341. oldal első két képlete) jól mutatja, hogy a gazdasági szereplők az aktuális eseményeken kívül valóban reagálnak az információkra is, ami az anticipált és a nem anticipált gazdaságpolitikai beavatkozásokat alapvetően eltérő értékkel ruházza fel.

Az előfutár után következik az RBC ismertetése (10.3. fejezet). A fő kérdés, hogy mi okozza a kibocsátás ciklikus ingadozását? A szerző igen helyesen, s nagyon pontosan (sőt, külön elismerésre méltóan a levezetések után egy numerikus példa segítségével is) ismerteti az alapmotívumot: a t -edik periódusban a rendszerbe kerülő technológiai sokk – ha maga a technológiai sokk első fokon autoregresszív folyamat – lassan lecsengő termelésbeli változást okoz, azaz még a $t+s$ -edik periódusban is érezheti hatását.

A 10. fejezet tehát alapvetően jól megírt, a lényegre koncentráló rész (még egyszer kiemelném, hogy az a szemlélet, amely szerint az olvasót is numerikus példák végrehajtására kell biztatni, külön elismerésre méltó), három dolog viszont fájóan hiányzik belőle:

1. az optimalizáló szemlélet,
2. a monetáris politikával kapcsolatos viszony
3. és a *Kydland–Prescott* szerzőpáros.

Az RBC nem csak arra képes, hogy magyarázza a GDP ingadozását, hanem arra is, hogy rámutasson más változók időbeli alakulásának sajátosságaira: volatilitásra, együttmozgásra és perzisztenciára. Az tehát, hogy mi a köze a GDP ingadozásának a termelékenységhez, a fejezetből egészen pontosan kiderül, de az igen egyszerű modellszerkezet miatt a bemutatott rendszer gazdaságpolitikai következmények levonására valójában nem alkalmas. Honnan tudjuk, hogy tényleg érvényesül a Ricardói ekvivalencia? (A szerző ehhez fűzött magyarázata természetesen pontos, s jól érzékelteti a fogalom koncepcióját, de a Ricardói ekvivalenciának magából a modelltől kellene levezethetőnek lennie.)

A következő hiányérzet az RBC monetáris politikához, illetve annak eredményéhez fűződő viszonyával kapcsolatos. A 10.4., gazdaságpolitikai követke-

ményekkel foglalkozó fejezetben a fiskális politika erősen túlreprezentált, ami önmagában nem probléma, lévén hogy az RBC a fiskális politikával kapcsolatosan is a keynesitől merőben különböző álláspontot képvisel. A monetáris politikáról azért lett volna érdemes részletesebben beszélni, mert pont az a tény indokolta az új-keynesi elmélet által hangsúlyozott nominális rigiditások felé való elmozdulást, hogy az RBC-ben csak megfelelő „trükkökkel” tudjuk elérni, hogy a monetáris politika hasson a reálváltozókra, ráadásul még ezen trükkök mellett is kvantitatíve igen csekély (azaz a megfigyeléseknél sokkal kisebb) hatással találkozhatunk.

Az általam említett harmadik pont természetesen nem rontja a fejezet minőségét, csupán arra kívántam vele utalni, hogy 2004-ben Finn E. Kydland és Edward Prescott a dinamikus inkonzisztencia mellett éppen a reál üzleti ciklusok modelljének kifejlesztéséért kapott Nobel-díjat, így nevüket mindenképpen érdemes lett volna megemlíteni.

4.2 ÚJ-KEYNESI ELMÉLET

Az új-keynesi elmélet annyiban folytatja az RBC modell hagyományait, hogy a gazdaságot az életpálya várható hasznosságát, illetve profitját optimalizáló ágensekkel népesíti be, s a modell maga így elsőrendű feltételekből, korlátokból és piaci egyensúlyt leíró feltételekből tevődik össze, de az alapmodellen két olyan módosítást hajt végre, amelyek nem triviális következményekkel járnak a gazdaságpolitika (főként a monetáris politika) számára ajánlott működési szabály tekintetében.

1. A korábban tökéletesen versenyző vállalati szektort monopolisztikusan versenyző vállalatokra cseréli, amelyek az

általuk létrehozott egyedi termékek iránti kereslet ismeretében árat határozhatnak meg, valamint

2. ezen ár-meghatározási folyamatról feltetelezi, hogy ragadós módon megy végbe, azaz például a szakirodalomban legintenzívebben használt Calvo-féle árazás szerint egy adott periódusban a vállalatok csupán egy meghatározott hányada képes optimális (a várható profit maximumát biztosító) árat kijelölni, míg a többi vállalat a már érvényben lévő ár szinten tartására kap csak lehetőséget. A vállalatok a periódus elején véletlenszerűen kerülnek az egyik, vagy a másik csoportba, így akkor, amikor árat határozhatnak meg, nem tudják pontosan mikor jutnak újra árválasztási lehetőséghez.

Nyilvánvaló, hogy a fenti módosítások azt a nominális merevséget csempészik a modellbe, amelyek miatt a monetáris politika külön „trükkök” nélkül is kvantitatíve jelentős hatással lehet a reálváltozók pályájára.

Bessenyei István a 11. fejezet első alpontjában az új-keynesi szemléletnek tökéletesen megfelelő rendszert vázol, haszonkulcsos árazással, Taylor-féle árragadósággal, s a monetáris politika hatására vonatkozóan tökéletesen helyes következtetésekkel. A modell kifogástalanul képes tartani az elemzés mélysége, s az érthetőség között meghúzódó kompromisszumot, s pontosan azokat a tényezőket (monopolisztikus verseny és ármerőség) hangsúlyozza, amelyek a klasszikustól eltérő, s az empirikus megfigyeléseket jobban követő eredményekhez vezetnek. Külön kiemelendő (s dicsérendő), hogy a levezetés nem csak pontos, hanem kellő részletezettségű is ahhoz, hogy az eredményekhez vezető út az olvasó számára mindvégig világos legyen.

A 11. fejezet 2. alpontja azonban már némileg eltér a makroökonómia fősodrá-

tól. A duális döntés hipotézise, és az adagolt piacok egykor valóban fontos problémák voltak, de idővel átalakultak, s sem korábban, sem aktuálisan nem tartoznak az új-keynesi irányzat legégetőbb problémái közé.

A keynesi fogyasztási függvény és az új-keynesi elmélet összekapcsolásával (11.2.3. alpont) semmiképpen nem érhetek egyet. Bessenyei Istvánnak abban tökéletesen igaza van, hogy a modell fogyasztója megfelelő korlátok mellett maximalizálja célfüggvényét, e célfüggvény viszont nem egy periódus hasznossága, hanem a fogyasztó egész életpályájának várható hasznossága. Az aktuális fogyasztás így nem csupán az adott periódusbeli jövedelem, hanem az egész életpálya összes jövedelmének, a teljes kamatpályának, illetve az egyéb kiadások teljes pályájának függvényeként adódik. A 11.2.3. alfejezetben alkalmazott statikus haszonmaximalizáló probléma visszacsempészi a modellbe azt a fix paraméterekkel (egészen pontosan fix fogyasztási határhajlandósággal) rendelkező fogyasztási függvényt, amelytől a Lucas-kritika miatt meg kívántunk szabadulni. Azt szeretnénk, ha a fogyasztó (bizonyos rögzített ízlésvilágbeli paraméterek mellett) reagálna a gazdaságpolitikai rezsim változására, s például a jelenlegi nagy kormányzati kiadások miatt a jövőben várható adónövelésre az aktuális fogyasztás csökkentésével, s a megtakarítás növelésével válaszolna. Ilyen eredményeket viszont csak dinamikus rendszerben kaphatunk, amely dinamikus optimalizálás az új-keynesi elmélet – a példa alapján érthető okokból – igen fontos alapeleme. Ezzel nem azt kívánom állítani, hogy a 11.2.3. alpontban alkalmazott levezetések helytelenek, sőt, azt állítom, hogy e gondolatmenet következménye a 11.2. fejezetben kijelölt környezetnek. Azt állítom, hogy maga ez a környezet – statikus

optimalizálási probléma – összeegyeztethetetlen az új-keynesi felfogással, amely dinamikus, s többek között arra kérdez rá, vajon a nominális merevségek miként teszik kvantitatíve érzékelhetővé a monetáris politikát, s hogyan befolyásolják egyes sokkok terjedési mechanizmusát?

Még egy hibára felhívom a figyelmet. A fejezetet záró összefoglalásban Bessenyei István azt írja, hogy *„A 11.1 alfejezetben a nominális merevség jelenségét a reálmerevséggel magyaráztuk. Ebben az alfejezetben nincs szó reálmerevségről, a disutility többletmunka által kiváltott növekedését figyelmen kívül hagytuk. Figyelembe vettük ezzel szemben azt a tényt, hogy a hatékony kereslet és kínálat meghatározása során egy piac szereplői az árjelzések mellett a másik piacon megjelenő mennyiségi korlátokat is figyelembe veszik. Az itt tárgyalt példában azt kaptuk, hogy a kialakuló mennyiségi egyensúlyt egyfajta nominális merevség jellemzi”* (402. oldal). Az idézett szakasz tévesen értelmezi mindkét modell eredményét. A monopolisztikusan versenyző vállalatokat magában foglaló rendszer a hatékony elosztáshoz képest valóban szuboptimális fogyasztás-foglalkoztatás-output triót eredményez (ezt nevezhetnénk akár reálmerevségnek is, de ezt a fogalmat inkább a reálváltozók időbeli alkalmazkodását korlátozó tényezőkre tartjuk fenn), de a nominális merevséget nem ez, hanem egy feltétel magyarázza, nevezetesen az, hogy a vállalatok aszinkron módon határozhatják meg termékük árát (a 11.1. alpontban Taylor-féle árazást használnak). A 11.2. alfejezetben pedig meg sem jelenik a nominális merevség. A

gazdasági szereplők döntéseinek mennyiségi korlátokkal való befolyásolása a reálmerevség tipikus formája, s nem nyilvánvaló, hogy egy homogén vállalati, illetve fogyasztói szektorral működő statikus gazdaságban ez miért vezetne az árak, vagy a bérek lassú időbeli alkalmazkodásához.

S végül: kit fog a könyv megszólítani?

5. A CÉLKÖZÖNSÉG

Bár a könyv előszavában Bessenyei István saját művét a bachelor-oktatás makroökonómiai tankönyvpiacára pozicionálja, én mégis úgy vélem, hogy ennél azért szűkebb kör számára fog majd igazi hasznot hozni a tanulmány elolvasása. Nem azért állítom ezt, mert magával a könyvvel szemben bármiféle ellenérzessel viseltetnék. Azt hiszem, hogy a fenti recenzióból kiderül, hogy a művet – az utolsó pontban említett kritikai észrevételektől eltekintve – kiemelkedő színvonalú, jól összefogott, logikus gondolati szálra fűzött tanulmánynak tartom. Ahhoz azonban, hogy valaki egy adott modell nagyjából kötelező jellegű elsajátításán túl hajlandó legyen foglalkozni a tudományág történelmi fejlődésének sajátosságaival, már szükség van a makroökonómia kapcsán megnyilvánuló pozitív attitűdre is. E pozitív attitűd kialakítása viszont éppen az alapszintű makroökonómia oktatás feladata, így annak létét semmiképpen nem tekinthetjük adottságnak.

SZABÓ-BAKOS ESZTER

Divergencia a fejlődő világban

*Paul Collier: "The Bottom Billion" című könyvéről
Oxford University Press, Oxford, 2007*

Paul Collier jelenleg az oxfordi egyetem professzora, 1998 és 2003 között pedig a Világbank fejlődéskutató osztályát vezette. Fő érdeklődési területe a konfliktusok közgazdasági okainak feltárása, illetve a fejlődő országok kormányzati működésének magyarázata. Új könyvében a fejlődő világban egyre nyilvánvalóbbá váló divergencia jelenségét elemzi, rámutatva arra, hogy az „alsó egymilliárdot” a tartós leszakadás veszélye fenyegeti.

A könyv célja, hogy összefoglalja, illetve tágabb olvasóközönséggel is megismertesse Paul Collier fejlődéssel, konfliktusokkal, polgárháborúkkal, fejlődő országok kormányzati politikáival, illetve fejlesztési segítezővel kapcsolatos, az elmúlt öt évben folytatott kutatásait. A kötet stílusa ennek megfelelően igen olvasmányos, és mellőzi a tudományos hivatkozások használatát. Irodalomjegyzék gyanánt is mindössze Collier és számtalan szerzőtársa (diákjai, valamint oxfordi és világbanki kollégái) munkásságáról kapunk egy korántsem teljes jegyzéket. Aki azonban már olvasta a professzor valamelyik tanulmányát, az tudja, hogy előszeretettel vizsgál olyan kérdéseket, amelyek nem tartoznak a közgazdaságtan hagyományos témakörei közé, és ehhez gyakran igen innovatív módszereket is bevet (például a helyi fegyveres konfliktusok esélyének becslése a Kalasnyikov gépkarabélyok feketepiaci árai alakulásának felhasználásával). Tanulmányaiban általában erősen támaszkodik az ökonometria módszereire, így e könyv külön érdeme, hogy Collier kutatási eredmé-

nyeit azok számára is érthetővé teszik, akik nem beszélik ezt a nyelvet.

A könyv kiindulási pontja a fejlődő világ országai között az elmúlt évtizedekben beindult divergencia: úgy tűnik, hogy a fejlődő országok egy jelentős csoportja megindult a fenntartható növekedés útján, és ezek az országok jó lehetőségekkel rendelkeznek ahhoz, hogy előbb-utóbb felzárkózzanak a fejlett országok köréhez. E csoporthoz tartozik többek közt Kína, India, Brazília vagy Indonézia, és ezekben az országokban él a fejlődő világ lakosságának nyolcvan százaléka. A dinamikus szegénységscsökkenés révén az itt élőknek megvan minden esélyük arra, hogy helyzetük a jövőben érdemben javuljon. A fejlődő országok egy másik csoportja azonban, úgy tűnik, tartósan leszakadt. Ezek a zömében afrikai államok. Évtizedek óta egy helyben toporognak, nem képesek beindítani (vagy fenntartani) gazdasági növekedésüket. Ez utóbbi csoportban nagyjából egymilliárd ember él, így Collier az „alsó egymilliárdnak” nevezi őket, innen a könyv címe. Míg a fejlődő országok első csoportjába tartozó államok a kilencvenes években átlagosan évi négy százalékkal növekedtek, addig az alsó egymilliárd országaiban a gazdaság évi átlag fél százalékkal zsugorodott az adott időszakban. Bár az ezredforduló óta az alsó egymilliárd országaiban is megindult a növekedés, Collier ezt – helyesen – nem tartja fenntarthatónak, hiszen nagyrészt a természeti erőforrások árainak robbanásszerű emelkedése gerjesztette.

Collier a kötet első részében arra kíván magyarázatot adni, hogy az alsó egymilliárd országai miért nem tudnak a

tartós növekedés útjára állni. Hipotézise szerint ennek elsődleges oka, hogy ezek a gazdaságok valamilyen csapdahelyzetbe kerültek. Összesen négy ilyen csapdát azonosít:

- *konfliktuscsapda*: az ország nem tud kitörni a polgárháborúk, katonai puccsok és lázadások sorozatából;
- *természetierőforrás-csapda*: a gazdaság fejlődését paradox módon inkább hátráltatják a természeti kincsek, mint segítik;
- *a tengerpart hiánya és a rossz szomszédok csapdája*: mivel sok fejlődő ország nem rendelkezik tengerparttal és rendszerint a szomszédai sem túl fejlettek, ezért rendkívüli módon megnövekednek szállítási költségeik és emiatt nem képesek hatékonyan bekapcsolódni a világpiacba; valamint
- *a rossz kormányzás csapdája*: az ország elitje elsősorban saját érdekeit szem előtt tartva kormányoz, aminek a lakosság látja kárát.

A csapdaelméletek nem számítanak új megközelítésnek a fejlődésgazdaságtanban – *Paul Rosenstein-Rodan* például már 1943-ban felvázolt egy ilyen lehetőséget. A szegénységcsapda, illetve a szegénység örödi köre koncepciói meghatározó helyet foglaltak el az ötvenes évek fejlődésgazdaságtanában. Szemben azonban a hagyományos szegénységcsapdaelméletekkel, Collier hangsúlyozza, hogy önmagában egyik csapda sem jelenthetne leküzdhetetlen akadályt egy fejlődő ország számára, igaz a helyzet így sem túl biztató: egy polgárháborúból kilábaló ország például a békekötést követő 10 évben 50 százalék eséllyel újra visszasüllyed a konfliktusba. Tovább romlanak a kilátások, ha egy ország egyszerre több csapdába is bekerül, az egyes csapdák ugyanis erősítik egymást: ha például egy ország természeti kincsekben gazdag,

akkor nagy eséllyel alakulhat ki polgárháború vagy rossz minőségű kormányzás. Az alsó egymilliárd országainak helyzetét emellett az is nehezíti, hogy a valóban fejlődő országok (elsősorban Kína) olyan piaci konkurenciát jelentenek számukra a munkaintenzív iparágakban, amellyel nehezen tudják felvenni a versenyt. Az ázsiai országok jelentős hányadának gyors fejlődését lehetővé tevő exportorientált munkaintenzív iparosítás tehát Collier szerint az alsó egymilliárd országai számára kevésbé járható út.

Az alsó egymilliárd megsegítése érdekében a Nyugatnak változtatnia kell eddigi megközelítésén: szűkíteni kell egyrészt fókuszát, másrészt kitágítani az eszközök körét. A fókusz szűkítése alatt Collier professzor azt érti, hogy a fejlődő országok eddigi egységes kezelése helyett sokkal inkább differenciálni kell, sőt csak a leghátrányosabb helyzetűeket kellene támogatni. Az eszközök körének kitágítása pedig azt jelenti, hogy az eddig használt fejlesztési és humanitárius segítyezéssel kívül más lehetőségeket is ki kell aknázni. Ezekből összesen négyet azonosít:

- Egyrészt a Nyugatnak valóban meg kellene nyitnia piacait a fejlődő országok előtt. Ez azonban nem elég: az ázsiai országok konkurenciája miatt pozitív kereskedelmi diszkriminációra van szükség Afrikával szemben, ráadásul Collier nem veti el az afrikai országokban az átmeneti protekcionizmust sem. E véleményével a professzor kétségtelenül eltér napjaink közgazdasági főáramától.
- A jelenlegi erőforrásár-robbanás hatalmas jövedelmeket juttat a természeti kincsekben gazdag országoknak, kétséges azonban, hogy ezzel tudnak-e bölcsen élni. Az eddigi tapasztalat az, hogy nem, a pénzek nagy része eltűnik az elitek svájci bankszámláin.

Collier szerint ezért olyan nemzetközi szabályokat és chartákat kell alkotni, amelyek megnehezítik az elitek korrump viselkedését és transzpareniciát teremtenek mind nemzetközileg, mind az egyes országokon belül. Példaként felhossa a kitermelő iparágak átláthatósági kezdeményezését, de említ más lehetőségeket is, például költségvetési átláthatóságot előíró nemzetközi minimumsztenderdek megalkotását.

- Bár az amerikai iraki beavatkozás árnyékában nehéz a katonai beavatkozások mellett érvelni, a szerző mégis ennek szükségességét hangsúlyozza. Meglátása szerint csak így akadályozható meg, hogy a konfliktusból kilábaló országok visszasüllyedjenek a belviszály mocsarába. Pozitív példaként az Egyesült Királyság 2000-es Sierra Leone-i katonai intervencióját említi.
- Az utolsó eszközt a segélyek jelentik – ezektől azonban hiba lenne csodákat várni. Collier szerint a segélyek csak úgy működnek, ha kiegészítik az előbbi három eszközt. A Marshall-segély sem működött volna, ha az Egyesült Államok nem kötelezi el magát a GATT és a világkereskedelem liberalizációja, valamint a NATO mellett.

A professzor hangsúlyozza, hogy a valódi probléma nem is a helyzet diagnosztizálása vagy a megoldási javaslatok megalkotása, hanem azok átültetése a gyakorlatba. Bár az alsó egymilliárd helyzetének javítása kétségtelenül alapvető, hosszú távú érdeke a világnak, a gyakorlatban sokak rövid távú érdekeit sérti. Az egyes intézkedések ráadásul globális közjavak biztosítását igénylik, ami viszont felveti a koordináció problémáját és a potyautas jelenséget is. Ezekre a problémákra azonban Collier sem tud kielégítő választ adni: elsősorban a fejlett országokban élő

emberek felelősségét hangsúlyozza. Tudatosnak kell lenniük és nyomást kell kifejteniük kormányzatukra a fenti reformok kezdeményezése és véghezvitele érdekében. Ez azonban merő illúzió. Kétségtelenül vannak olyan országok, ahol a lakosság jelentős része valóban elkötelezett a fejlődő országok iránt, azonban a nagypolitika napirendjére ritkán kerül ez a kérdés.

Bár a kötet stílusa és megközelítése megkívánja a leegyszerűsítéseket és az általánosítást, ez azonban nem mentség Collier számára, aki többször is „megfeledkezik” a mondanivalójának ellentmondó tényekről. Elegánsan átsiklik például a részletek felett, amikor a tengerparttal nem rendelkező országok számára lehetséges kitörési stratégiaként, India példájára hivatkozva, az információtechnológiai ágazatok fejlesztését javasolja. A katonai intervenciók támogatása szintén erősen vitatható. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a nemzet- vagy államépítéssel párosuló katonai beavatkozások sikertelenségre vannak ítélve, és itt nem Irak az egyetlen példa, hanem vissza lehet nyúlni egészen a gyarmatosítás, vagy a hidegháború koráig, de szomszédságunkban Bosznia példája is egyre inkább ezt támasztja alá. Sierra Leone inkább csak kivétel. A szegény országok fejlődésre való képtelenségét különböző csapdákkal magyarázni szintén erősen vitatható. Bár Collier négy csapdára építő, verbálisan kifejtett, kétségtelenül nehezen formalizálható modellje jóval komplexebb a korábbi, „egydimenziós” csapdamodelleknél, itt is felvetődik az a kérdés, hogy vajon a nyugati országok múltjában jelentkeztek-e ezek a csapdák? Ha nem miért nem, illetve ha igen, nekik hogy sikerült kitörniük belőle?

Mindezen kifogások ellenére Collier munkája kiváló szintézist ad a legszegényebb országok helyzetéről és a modern

fejlődésgazdaságtan eredményeiről. Kétségtelenül fontos tényezőkre hívja fel a figyelmet, különösen a fejlődést előmozdító más eszközök és a segélyek komplementáris jellege kapcsán. A valóság azonban inkább az lehet, hogy a segélyek jelenlegi szerény összege jelentheti a maximumot, amelyet a fejlett világ még vállalni hajlandó a legszegényebb orszá-

gok megmentése érdekében. A globális kereskedelmi rendszer átalakítása, kötelező jellegű nemzetközi charták létrehozása, illetve az altruisztikus (emberi életet is mentő) katonai intervenció költségei ugyanis már jóval magasabbak lehetnek, és sok érdeket is sérthetnek.

SZENT-IVÁNYI BALÁZS

Morál és gazdaság

Bertók Rózsa és Bécsi Zsófia: Elméletek, szerkezetek, iskolák, irányzatok az európai etikátörténetben. Egy új etika tankönyv

Ethosz Egyesület, Pécs, 2007

A közelmúltban jelent meg az Ethosz Egyesület gondozásában a Bertók Rózsa és Bécsi Zsófia által jegyzett *Elméletek, szerkezetek, iskolák, irányzatok az európai etikátörténetben* című tankönyv (a továbbiakban: tankönyv) amely két részből áll: az elméleteket bemutató kötethez tartozik egy gyakorlókönyv is, amely tanórákon feldolgozandó szövegeket, vitaindító problémafelvetéseket, játékokat, tesztek tartalmaz. Forgalomban van már néhány etikai tárgyú könyv magyar nyelven is, ezek között azonban alig akad olyan mű, amelyet nagy szakmai (oktatói-kutatói) tapasztalat birtokában írtak, és amely éppúgy használható középiskolások etikaóráin, mint az egyetemi alapképzés etika előadásainak segédanyagaként. Ez a tankönyv megfelel az előbbi kritériumoknak, olvasmányosan, mégis elméleti igényességgel tárgyalja az etika főbb problémáit, a nagy erkölcsi gondolkodókat az ókortól napjainkig, de az antik szerzők koncepcióját is úgy mutatja be, hogy az olvasó számára nyilvánvalóvá lesz, miért érdekes és fontos velük foglalkozni a XXI. században: ennek jó példája az arisztotelészi erénytábla és a korunkban érvényesülő értékek összevetése. Emellett a gyakorlókönyv nagy segítséget nyújt a tanároknak az etikaórák összeállításához, a diákok érdemi órai részvételének különböző lehetőségeit kínálja, ami nagyon fontos, mert egy interaktív, beszélgetős, akár játszva gondolkodtató kurzusból sokkal többet profitálnak a tanulók (különösen a középiskolások), emellett közelebb is érezhetik magukhoz a témát, mint ha csupán a számukra sokszor nehezen be-

fogadható elméletek száraz ismertetéseit hallgatnák. Hiszen az ilyen órák lényege a gondolkodni tanítás, az etikai problémaérzékenység növelése, az egyéni kérdések megfogalmazásához való segítségnyújtás és a válaszlehetőségek felmutatása (lenne...). Ha egy tanár ezeket a célokat tűzi ki, akkor megfelelő segédanyagként tudja használni a tankönyvet, amit a szerzők a nívós etikaoktatás elősegítése érdekében állítottak össze, tudva azt, hogy a filozófiai-etikai tárgyak oktatási színvonalának növekedése ezen területek fontosságának belátásához vezethet el, amitől sajnos, főként a középiskolákban (tisztelet a kivételnek) még messze vagyunk.

Bertók Rózsa a Pécsi Tudományegyetem docenseként évek óta részt vesz a bölcsészkar filozófiaoktatásban, elsősorban etikai tárgyak meghirdetésével, emellett a pedagógiai, módszertani képzés egyik vezető tanára, továbbá más karon, egyetemeken, illetve középiskolákban is szerzett oktatói tapasztalatokat. Kutatási területei közé tartozik a szaketikák kérdésköre, különös tekintettel a pedagógusetikára, de megjelent írásaiban fontos szerepet kap a gazdaság és az etika kapcsolatának vizsgálata is. A tankönyv megírásában tanítványa és munkatársa, Bécsi Zsófia volt segítségére, aki középiskolában tanít etikát, filozófiát.

A tankönyvben megmutatkozik Bertók Rózsa kiemelt érdeklődése az etika és a gazdaság problémája iránt, a téma etikátörténeti alapjainak bemutatása meghatározó szerepet kap a műben. Különösen fontos ez manapság, hiszen sokan megkérdőjelezik az etikatudomány

gazdasági vizsgálódásainak értelmét, illetve sokszor az üzleti etika tárgy keretében csak üzleti etikai kódexek felépítéséről, főbb tartalmi elemeiről, esetleg egyéb, bevezetésre ajánlott etikai intézményekről beszél az oktató, de a téma filozófiai-etikai vonatkozásai még véletlenül sem kerülnek szóba. Az elméleti alapozású üzleti etika is jelen van Magyarországon, de közel sem általános a probléma ilyen szempontú bemutatása. Mindehhez a most megjelent etikakönyvben elmélettörténeti kiindulópontokat találhatunk. A következők típusú etikák cél-eszköz szemlélete nemcsak a politikai gondolkodásban fontos kiindulópont (lásd *Machiavelli*: az új fejedelem a jó állam megteremtése érdekében bűnököt követhet el), hanem a gazdaság és az erkölcs relációjában is: a kialakuló kapitalista gazdaság viszonyainak sokat vitatott értelmezése jelenik meg *Mandeville A méhek meséje* című fabulájában, amely szerint az egyének bűneikkel végső soron a közjóhoz járulnak hozzá. Az erkölcsi elhajlások (a fényűzésre való hajlam, a tékozlás, a zsarolás, a csalás, a hazugság stb.) eszközként szolgálnak a gazdasági jó eléréséhez, a „kas” össz-boldogságának növekedéséhez vezetnek. A társadalmi és az egyéni erkölcsi „van” megkülönböztetésének ilyenfajta szemlélete persze elvezethet valamiféle „legyen” érdekében követett olyan szemlélethez, amely mondjuk a nemzeti gazdaság felvirágoztatása érdekében lehetségesnek tartja a morális szabályok megszegését, vagy akár oda is, hogy valaki az egyéni gazdasági siker (ami a közjót mozditja elő) eléréséhez szükségszerűnek tartja az erkölcstelenséget, például személyek eszközként való használatát, kizsákmányolását. *Grotius* „A háború és a béke jogáról” írott híres művében mindenkinek joga van a saját jólétét növelni mindaddig, amíg ezzel mások lehetőségét

ugyanebben a törekvésükben nem csökkenti. Grotiusnak ez a gondolata valószínűsíthetően hatással volt *Adam Smith* individuum-felfogására, amelyet nem kizárólag az önzés elve jellemez, hanem a szimpátia is: az ember eredendően társas lény, ezért az én-központúság mellett a mások iránt való érzékenység is jellemzi. Az ember önző lény, de önzését nem engedti parttalanul eluralkodni: ha szimpátiával viseltetünk embertársaink iránt – véli Smith –, akkor ez visszatart bennünket minden olyan féktelen cselekedettől, amelyet az egyénben lakozó „partatlan szemlélő” helytelenítene. Míg az „elfogulatlan szemlélet” „Az erkölcsi érzelmek elmélete” című írás központi kategóriája, addig „A nemzetek gazdagságának” a sokat emlegetett „láthatatlan kéz” adja az értelmezési keretét, annak ellenére, hogy a szerző a gazdasági művében *expressis verbis* nem említi. Ugyanakkor több művében is metaforákban ragadja meg a láthatatlan kéz jelenségét, aminek „földi mása” „*A nemzetek gazdagságában*” a piac, és alapvetően nem jelent mást, mint hogy az egyéni érdekek követése létrehozza a társadalmi rendet, előmozdítja a társadalmi érdeket anélkül, hogy az egyéneknek ezt célul tűzték volna ki. Smith leírása eltér *Mandeville*-étől: a társadalmi boldogságot nem a vétkek, hanem a szerepüknek megfelelően tevékenykedő polgárok összjátéka hozza létre. A tankönyvben részletesen olvashatunk a láthatatlan kéz metaforáiról, későbbi értelmezéseiről, illetve találhatunk további olyan teóriákat is, amelyek a gazdaság erkölcsi alapjait vizsgálják, ezek közül a leghíresebb *Max Weber* nevéhez fűződik, aki szoros összefüggést lát a kapitalizmus kibontakozása és a protestáns etika között. A Weber által „tradicionalizmus”-nak nevezett korszakban hiába van már meg a kapitalizmus gazdasági-vállalkozói feltételrendszere, a változáshoz új

szemlélet szükséges. A protestáns puritanizmus elhozza ezt a szemléleti változást: a vállalkozás már nem szégyen, sőt az Istenért való szorgalmas munkálkodás válik kívánatosná: a „hivatásnak” (Beruf) megfelelő munkavégzés Isten dicsőségére és a közösség hasznára történik. A gazdaság sem elitélendő, mivel az erkölcsi szabályok megtartásának következményeként áll elő, de a szerény, visszafogott fogyasztás ebben az esetben is kívánatos (ez viszont segíti a tőkeképződést). Mai szociológiai elemzések gyakori kiindulópontja a weberi elmélet, ezek felteszik azt a kérdést, hogy elősegítője-e még a „*hivatás*” mint érték a gazdasági fejlődésnek, és ha nem, akkor mi van helyette? Jelentős kortárs gondolkodóként tartjuk számon a Nobel-díjas Amartya Sen-t, aki az etikai szemlélet közgazdaságtudományi alkalmazását szorgalmazza. A tankönyvben találhatunk elemzéseket Sen

alapvető kiindulópontjáról, a szabadság mibenlétéről (mi a különbség a pozitív és a negatív szabadság között, mit jelent a „minimális szabadság” fogalma?), továbbá az igazságosság és a jólét összefüggéseiről. A tankönyv utolsó fejezetének is vannak fontos gazdasági vonatkozásai: itt többek között Fukuyamának a világ „szétbomlásáról” és a bizalom fontosságáról írott munkája elemzését találjuk, illetve a Nash-egyensúly etikájáról, és a Pareto-optimalitás alkalmazásáról szerzhetünk alapvető ismereteket.

Bertók Rózsa és Bécsi Zsófia kötete hasznos segédanyag az etika tanításához, tanulásához, de mindazoknak is ajánlom e könyvet etikai bevezetőként, akiknek érdeklődése, akár hivatásukból adódóan, kiterjed a morális problémák filozófiai alapú megközelítésére.

DR. BARCSI TAMÁS